

Uniwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji

Joanna Wójcik

Uznanie ojcostwa

*Autoreferat rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem
prof. dra hab. Krzysztofa Pietrzykowskiego
oraz promotora pomocniczego dra Jakuba Pawliczaka*

Warszawa, 2022

I. Uzasadnienie wyboru tematu rozprawy

Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest analiza zagadnienia uznania ojcostwa, ze szczególnym uwzględnieniem jego charakteru prawnego. Wybór tematu rozprawy jest uzasadniony z jednej strony tym, że instytucja uznania ojcostwa ma doniosłe znaczenie praktyczne, ponieważ w Polsce od kilkunastu lat systematycznie rośnie liczba urodzeń pozamażeńskich. Z drugiej strony uzasadnia go to, że uznanie ojcostwa nie było do tej pory przedmiotem opracowania monograficznego.

Uznanie ojcostwa jest uprawnieniem, które dotyczy jednego z najdonioślejszych faktów z życia człowieka – zmierza do ustalenia jego stanu cywilnego. O doniosłości ustalenia stanu cywilnego świadczy to, że prawo do jego ustalenia zagwarantowane jest nie tylko w ustawodawstwie wewnętrznym, ale dodatkowo wzmacnia je prawo międzynarodowe, m.in. art. 7 ust. 1 Konwencji ONZ o prawach dziecka, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.¹

Na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku ze związków pozamażeńskich pochodziło ok. 6-7% urodzonych dzieci, w 2000 r. – ok. 12% dzieci, w 2013 r. – ponad 23%², w 2016 r. – 25%³, w 2017 r. – 24,1%⁴, a w 2018 r. już 26,4%⁵. Wraz z dynamicznym wzrostem liczby zarejestrowanych urodzeń dzieci, których rodzice nie pozostają w związku małżeńskim, odnotowuje się również dużą liczbę wykonywanych przez kierownika USC czynności związanych z przyjęciem oświadczeń o uznaniu ojcostwa⁶. Możliwość złożenia oświadczeń przed kierownikiem USC jest łatwiej dostępnym i szybszym sposobem ustalenia pochodzenia dziecka niż sądowe ustalenie

¹ Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526); dalej: Konwencja ONZ o prawach dziecka.

² Wyniki badań Głównego Urzędu Statystycznego - Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, Warszawa 2016, s. 7.

³ GUS, Rocznik Demograficzny 2017, Warszawa 2017, s. 258.

⁴ GUS, Rocznik Demograficzny 2018, Warszawa 2018, s. 256.

⁵ GUS, Rocznik Demograficzny 2019, Warszawa 2019, s. 250.

⁶ Z danych uzyskanych od USC m.st. Warszawy wynika, że w 2016 r. w Warszawie przyjęto 7475 oświadczeń o uznaniu ojcostwa, w 2017 r. 7634, a w 2018 r. 7733. W danych uzyskanych z USC w Łodzi wynika, że w 2016 r. w Łodzi przyjęto 2905 oświadczeń o uznaniu ojcostwa, w 2017 r. 3195, a w 2018 r. 2932. Z danych uzyskanych od USC we Wrocławiu wynika, że w 2016 r. we Wrocławiu przyjęto 3465 oświadczeń o uznaniu ojcostwa, w 2017 r. 2604, a w 2018 r. 2602. Z danych uzyskanych od USC w Krakowie wynika, że w 2016 r. w Krakowie przyjęto 2159 oświadczeń o uznaniu ojcostwa, w 2017 r. 2412, a w 2018 r. 2348. Z danych uzyskanych od USC w Gdańsku wynika, że w 2016 r. w Gdańsku przyjęto 2236 oświadczeń o uznaniu ojcostwa, w 2017 r. 2316, a w 2018 r. 2452. Powyższe dane uzyskano od wymienionych USC w drodze korespondencji mailowej.

ojcostwa, dlatego jest częściej wybierane przez osoby zainteresowane niż postępowanie sądowe⁷.

Choć uznanie dziecka było tematem rozważań w okresie obowiązywania przepisów sprzed nowelizacji k.r.o. z 2008 r., to jednak po wejściu w życie nowelizacji k.r.o. z 2008 r. problem charakteru prawnego uznania ojcostwa przestał stanowić przedmiot pogłębionych badań naukowych. Teza o traktowaniu uznania ojcostwa jako oświadczenia wiedzy spotkała się co do zasady z jej akceptacją. Polemikę z nią podjął głównie K. Pietrzykowski⁸.

Charakter prawny uznania ojcostwa wymaga jednak pogłębionej refleksji, ponieważ nie jest to jedynie problem natury teoretycznej. Od tego, jaka koncepcja charakteru uznania ojcostwa zostanie przyjęta, zależeć będzie, czy do oświadczeń o uznaniu zastosowanie znajdą przepisy k.c., zwłaszcza te dotyczące wad oświadczenia woli i sankcji wadliwych czynności prawnych.

II. Przedmiot i cele badawcze rozprawy

Głównym celem badawczym rozprawy była odpowiedź na pytanie czy nowelizacja k.r.o. z 2008 r., która zmieniła wszystkie dotychczasowe przepisy dotyczące uznania dziecka i unieważnienia uznania dziecka oraz zastąpiła je przepisami o uznaniu ojcostwa i ustaleniu bezskuteczności uznania ojcostwa, faktycznie doprowadziła do zastąpienia czynności prawnej uznania dziecka uznaniem ojcostwa rozumianym jako przyznanie faktu.

Uznanie ojcostwa jest instytucją stosunkowo nową – zostało wprowadzone ustawą z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw⁹. Nowelizacja k.r.o. z 2008 r. wprowadziła zmiany w zakresie

⁷ Sądowe ustalenie ojcostwa następuje rzadko w porównaniu z liczbą urodzeń dzieci pozamażeńskich. Można więc domniemywać, że w większości przypadków dochodzi do uznania ojcostwa dziecka. W 2014 r. urodziło się około 90 tys. dzieci pozamażeńskich, co stanowiło 24% wszystkich urodzeń, a wpływ spraw o ustalenie ojcostwa w sądach w całej Polsce wyniósł 7 093. Załatwiono merytorycznie 4 562 sprawy. Powództwo uwzględniono (ustalono ojcostwo) w 4 367 (95,7%) sprawach. Zob. E. Holewińska-Łapińska, *Proces o ustalenie ojcostwa w aspekcie realizacji praw ojców*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2015, s. 9.

⁸ K. Pietrzykowski, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, s. 695 i n.; tenże *Charakter prawny uznania ojcostwa*, w: *Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gutowskiemu*, red. T. Ereciński, P. Grzegorzczak, K. Weitz, Warszawa 2016, s. 1060 i n.

⁹ Ustawa z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 220, poz. 1431); dalej: nowelizacja k.r.o. z 2008 r.

ustalania ojcostwa, a najważniejszą z nich było uchylene instytucji uznania dziecka obowiązującej na gruncie ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy¹⁰ od chwili jego wejścia w życie dnia 1 stycznia 1965 r. Zmiany w przepisach uzasadniono potrzebą oparcia prawnego stosunku ojcostwa na związku genetycznym między uznającym mężczyzną a uznawanym dzieckiem, co nie było możliwe do osiągnięcia podczas projektowania k.r.o. w pierwotnym brzmieniu. Istotne zmiany w instytucji uznania ojcostwa wprowadziła także ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności¹¹. Na jej mocy dodano art. 75¹ k.r.o., zgodnie z którym możliwe jest uznanie ojcostwa dziecka urodzonego w następstwie procedury medycznie wspomaganey prokreacji. W tym przypadku ojcostwo zostaje uznane, pomimo że w chwili uznania dziecko się jeszcze nie urodziło, a nawet nie można posługiwać się kategorią *nasciturusa*.

W granicach rozprawy znalazła się ewolucja regulacji dotyczących uznania dziecka od czasów odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r., elementy uznania ojcostwa, jego charakter prawny według obowiązujących przepisów oraz aktualność wcześniejszych stanowisk nauki prawa, wadliwe uznanie ojcostwa i jego skutki, a także uznanie ojcostwa i przesłanki jego unieważnienia w wybranych ustawodawstwach europejskich.

Analizie i wykładni w świetle orzecznictwa i poglądów przedstawicieli nauki prawa poddano przepisy k.r.o., w tym zmiany wprowadzone przez u.l.n., ale także przepisy p.a.s.c. i k.p.c. Omówiono najistotniejsze orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego, Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Sądu Najwyższego i sądów powszechnych. Ze względu na charakter sformułowanego problemu badawczego skupiono się na przepisach prawa materialnego, a przepisy prawa procesowego uwzględniono w zakresie, w jakim dotyczą omawianej instytucji. Poza granicami rozprawy, ze względu na wykazywaną specyfikę, znalazły się instytucje prawa prywatnego międzynarodowego, które wymagają odrębnego opracowania.

¹⁰ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r., poz. 1359, ze zm.); dalej: k.r.o.

¹¹ Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności (Dz.U. z 2020 r., poz. 442, ze zm.); dalej: u.l.n.

III. Metodologia zastosowana w pracy

W pracy zastosowano trzy metody badawcze: metodę historycznoporównawczą, metodę formalnodogmatyczną oraz metodę prawnoporównawczą. Metoda formalnodogmatyczna miała podstawowe znaczenie, w szczególności dla ustalenia charakteru prawnego uznania ojcostwa. Wykorzystanie tej metody polegało na omówieniu, analizie i wykładni przepisów w świetle orzecznictwa i poglądów przedstawicieli nauki prawa. Analizie poddano nie tylko przepisy k.r.o., w tym zmiany wprowadzone przez u.l.n., ale także przepisy p.a.s.c. i k.p.c. oraz omówiono najistotniejsze orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego, Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Sądu Najwyższego i sądów powszechnych. W zakresie badań prowadzonych metodą historycznoporównawczą omówiono zmiany, jakim na przestrzeni lat poddano przepisy o uznaniu dziecka. Miało to istotne znaczenie między innymi z uwagi na to, że niektóre poglądy dawnej nauki prawa są nadal aktualne. Badania metodą prawnoporównawczą objęły przedstawienie głównych założeń uznania ojcostwa obowiązujących w prawie polskim i porównanie ich z podobnymi rozwiązaniami prawnymi w wybranych ustawodawstwach europejskich. Wybór tej metody pozwolił na zaprezentowanie szerszego tła normatywnego omawianego problemu oraz zaproponowanie zmian do obowiązującego prawa polskiego.

IV. Struktura pracy

Rozprawa doktorska składa się z wprowadzenia oraz pięciu rozdziałów. W pierwszym rozdziale przedstawiono ewolucję regulacji dotyczących uznania dziecka od czasów odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r., aż do ich przekształcenia w instytucję uznania ojcostwa w 2008 r. Omówiono zmiany wprowadzone do prawa rodzinnego w latach 1945-1946, przez jego wyodrębnienie z prawa cywilnego w 1950 r., aż po kodyfikację w 1964 r. i nowelizację k.r.o. z 2008 r. oraz zmiany wprowadzone przez u.l.n. w 2015 r. W drugim rozdziale analizie poddano kwalifikacje podmiotowe uznającego mężczyzny, kwalifikacje podmiotowe uznawanego dziecka, potwierdzenie ojcostwa przez matkę dziecka, formę uznania ojcostwa oraz skutki prawne uznania ojcostwa. W trzecim rozdziale omówiono koncepcje uznania ojcostwa, stanowisko

nauki prawa dotyczące charakteru prawnego uznania dziecka, a także jego aktualność. Szczególną uwagę zwrócono na charakter prawny uznania ojcostwa według obowiązujących przepisów. Przedstawiono uznanie ojcostwa jako oświadczenie woli o charakterze jednostronnym i konstytutywnym, które jest skuteczne *ex tunc*. W czwartym rozdziale scharakteryzowano skutki wadliwego uznania ojcostwa, ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa, legitymację procesową oraz termin do wytoczenia powództwa, skutki prawne bezskuteczności uznania ojcostwa, a także bezwzględną nieważność i uznanie nieistniejące.

W ostatnim rozdziale omówiono uznanie ojcostwa i jego charakter prawny, a także przedstawiono przesłanki unieważnienia uznania ojcostwa w następujących ustawodawstwach europejskich: Anglii i Walii, Niemczech, Francji, Hiszpanii, Włoszech i Rosji. Uznanie ojcostwa w opisywanych porządkach prawnych jest podstawowym sposobem ustalenia więzi filiacyjnej dziecka z danym mężczyzną w przypadku związków niemałżeńskich. Wybór ustawodawstwa niemieckiego, francuskiego i rosyjskiego był podyktowany tym, że obowiązywały one na części ziem polskich w okresie zaborów i nie pozostały bez wpływu na późniejszy kształt polskich przepisów. W Anglii i Walii mechanizmy ustalania pochodzenia dziecka znacząco odbiegają od rozwiązań znanych w systemach kontynentalnych – brak jest mechanizmu uznania ojcostwa w znaczeniu, w jakim występuje w prawie polskim czy w niemieckim i francuskim. Z tego względu warto było rozważyć, czy mogą stanowić źródło inspiracji dla prawa polskiego. W prawie włoskim i hiszpańskim dopuszcza się możliwość uznania w testamencie. Włoskie i hiszpańskie przepisy pozwalają ponadto na uznanie dziecka zrodzonego z krewnych w linii prostej lub bocznej drugiego stopnia lub powinowatych w linii prostej. Prawo hiszpańskie zasługiwało ponadto na uwagę z tego względu, że obowiązujące przepisy zawierają rozwiązanie, zgodnie z którym przepisy o zwykłym uznaniu ojcostwa stosuje się odpowiednio w przypadku uznania ojcostwa dziecka urodzonego w następstwie procedury medycznie wspomaganą prokreacji.

V. Tezy rozprawy doktorskiej

Uznanie ojcostwa jako czynność prawna wymagająca złożenia oświadczeń woli o charakterze jednostronnym i konstytutywnym, które są skuteczne *ex tunc*

Przedstawiony cel badawczy związany jest z zasadniczą tezą rozprawy, w myśl której mimo nowelizacji k.r.o. z 2008 r. uznanie ojcostwa wymaga złożenia oświadczeń woli o charakterze jednostronnym i konstytutywnym, które są skuteczne *ex tunc*. W konsekwencji do oświadczenia o uznaniu zastosowanie znajdują przepisy k.c., zwłaszcza te dotyczące wad oświadczenia woli i sankcji wadliwych czynności prawnych.

W okresie obowiązywania przepisów sprzed nowelizacji k.r.o. z 2008 r. dominował pogląd traktujący uznanie dziecka jako czynność zawierającą w sobie zarówno oświadczenie woli, jak i oświadczenie wiedzy, choć nie brakowało też głosów opowiadających się za poglądem, zgodnie z którym uznanie dziecka stanowiło jedynie oświadczenie woli. Natomiast nowelizację k.r.o. z 2008 r. oparto na założeniu, że uznanie ojcostwa powinno być oświadczeniem wiedzy i taki pogląd na temat charakteru prawnego uznania ojcostwa jest obecnie dominujący.

W rozprawie odrzucono pogląd, zgodnie z którym uznanie ojcostwa nie stanowi czynności prawnej, a oświadczenia mężczyzny i kobiety składane przed kierownikiem USC są oświadczeniami wiedzy. Za takim stanowiskiem, mimo zmiany normatywnego kształtu uznania ojcostwa, przemawia analiza całokształtu regulacji ustawowej dotyczącej uznania ojcostwa. Uznanie ojcostwa kreuje bowiem normatywny stosunek pokrewieństwa między dzieckiem a mężczyzną, od którego uznawane dziecko pochodzi, a samo oświadczenie o uznaniu ojcostwa jest tylko jednym z elementów stanu faktycznego, który jako całość powinien być kwalifikowany jako jednostronna czynność prawna.

Warto zwrócić też uwagę na zmiany ustawowe, które weszły w życie w 2015 r. i stanowią jednoznaczną podstawę normatywną dla takiego stanowiska. W obowiązującym prawie o aktach stanu cywilnego, które weszło w życie 1 marca 2015

r.¹², zdefiniowano pojęcie „stanu cywilnego”. Artykuł 2 ust. 1 p.a.s.c. wskazuje, że stanem cywilnym jest sytuacja prawna osoby wyrażona przez cechy indywidualizujące osobę, kształtowana przez zdarzenia naturalne, czynności prawne, orzeczenia sądów lub decyzje organów, stwierdzona w akcie stanu cywilnego. W tym przepisie zostały enumeratywnie wymienione zdarzenia prawne, które kształtują stan cywilny i nie ma wśród nich oświadczeń wiedzy. Uznanie ojcostwa jest regulowane przez p.a.s.c., zatem gdyby ustawodawca uznał, że jest to inna kategoria niż czynność prawna, wymieniłby ją odrębnie w art. 2 ust. 1 p.a.s.c.

Za traktowaniem uznania ojcostwa jako czynności prawnej przemawiają także zmiany ustawowe, które nastąpiły w wyniku wejścia w życie u.l.n i wprowadzenia przepisu art. 75¹ k.r.o. Pogłębiły one różnice w charakterze prawnym uznania ojcostwa, gdyż częściowo opierały się na tych samych założeniach, co uznanie dziecka.

W uzasadnieniu u.l.n. podnoszono, że zmiany w k.r.o. były podyktowane chęcią zapewnienia możliwości ustalenia macierzyństwa i ojcostwa, pomimo braku biologicznego pochodzenia od co najmniej jednej z tych osób. W konsekwencji koncepcja ta zaprzeczyła założeniom nowelizacji k.r.o. z 2008 r., w której za priorytet uznano oparcie prawnego stosunku rodzicielskiego na związku o charakterze biologicznym. O zgodności rodzicielstwa z tzw. „prawdą biologiczną” nie może być mowy w przypadku zastosowania procedury medycznie wspomaganey prokreacji z zastosowaniem komórek rozrodczych anonimowego dawcy czy dawstwa zarodka, a więc nie może być też mowy o przyznaniu faktu.

W rozprawie przyjęto, że skuteczne uznanie ojcostwa następuje na skutek dwóch jednostronnych oświadczeń. Po pierwsze, konieczne jest złożenie oświadczenia woli przez mężczyznę przed kierownikiem USC, polskim konsulem za granicą albo przed sądem opiekuńczym, a w wyjątkowych przypadkach – również przed notariuszem albo osobą reprezentującą jednostkę samorządu terytorialnego. Za czynność prawną jednostronną uznano także potwierdzenie uznania przez matkę dziecka, dokonane jednocześnie z uznaniem ojcostwa przez mężczyznę lub w ciągu trzech miesięcy od złożenia oświadczenia przez mężczyznę.

¹² Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz. U. z 2021 r. poz. 709, ze zm.); dalej: p.a.s.c.

W rozprawie odrzucono pogląd, zgodnie z którym uznanie ojcostwa ma charakter deklaracyjny i jest skuteczne *ex nunc*. Przyjęto stanowisko, że pogląd ten jest oparty na błędzie w rozumowaniu określanym mianem *contradictio in adiecto*. Przeczy on istocie czynności prawnej według k.c., bowiem każda czynność prawna w myśl art. 56 k.c. wywołuje skutki prawne. Dzieje się tak niezależnie od przyjętej definicji doktrynalnej. Dlatego też, w przypadku założenia, że dana czynność prawna ma charakter deklaracyjny, w efekcie nie będzie ona wywoływać żadnych skutków prawnych i w konsekwencji nie będzie w ogóle czynnością prawną¹³. W przypadku przyjęcia, że uznanie ojcostwa w świetle obowiązującego prawa pozostaje czynnością prawną, nie powinno więc ulegać wątpliwości, że ma ono konstytutywny charakter. Istotą czynności prawnej jest bowiem to, że złożenie oświadczenia woli powoduje powstanie, zmianę lub ustanie przewidzianych przez dany system prawny skutków prawnych.

W rozprawie ponadto przyjęto, że uznanie ojcostwa jest skutecznie *ex tunc*, tj. od chwili urodzenia się dziecka, a w niektórych przypadkach mowa jest nawet o skuteczności uznania ojcostwa od chwili poczęcia dziecka, w przypadku poczęcia dziecka wskutek procedury medycznie wspomaganey prokreacji¹⁴. Założenie, że uznanie ojcostwa jest skuteczne *ex nunc* doprowadziłoby do tezy o istnieniu prawnego ojcostwa podzielonego w czasie.

Dopuszczalność zastosowania do oświadczeń o uznaniu ojcostwa przepisów k.c., w szczególności dotyczących wad oświadczenia woli oraz sankcji wadliwych czynności prawnych

W konsekwencji przyjęcia poglądu, że uznanie ojcostwa, pomimo wprowadzonych zmian ustawowych, pozostaje czynnością prawną, w rozprawie zajęto stanowisko, zgodnie z którym do oświadczenia o uznaniu zastosowanie znajdują przepisy k.c., w szczególności te dotyczące wad oświadczenia woli oraz sankcji wadliwych czynności prawnych. Oprócz ustalenia bezskuteczności uznania dopuszczono jeszcze trzy inne

¹³ K. Pietrzykowski, w: *Komentarz...*, s. 698.

¹⁴ H. Witczak, A. Kawałko, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Habdas, M. Frasz, Warszawa 2021, s. 792.

mechanizmy: bezwzględną nieważność uznania, zastosowanie przepisów o wadach oświadczenia woli i wynikających z tego skutków oraz uznanie nieistniejące.

W rozprawie przyjęto, że choć na skutek nowelizacji k.r.o. z 2008 r. zakwestionowanie uznania ojcostwa ze względu na niepochodzenie dziecka od mężczyzny ujęto w ramy środka prawnego określonego mianem ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa, to w istocie ustawa operuje w tym przypadku sankcją względną nieważności czynności prawnej.

Główną różnicą w porównaniu z dawnymi przepisami jest nie tylko zmiana nazwy sankcji wadliwego uznania, tj. wprowadzenie ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa w miejsce unieważnienia uznania dziecka, ale także zmiana podstawy zastosowania tej sankcji. W stanie prawnym sprzed nowelizacji k.r.o. z 2008 r. przyczyną unieważnienia uznania dziecka były wady oświadczenia woli mężczyzny, który dokonywał uznania oraz osoby, której zgoda była wymagana do ważności uznania. Obecnie przyczynę ustalenia bezskuteczności uznania stanowi brak pochodzenia dziecka od mężczyzny, który dokonuje uznania ojcostwa.

Rzeczona zmiana była podyktowana sformułowaniem art. 4 Europejskiej konwencji o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego¹⁵. Zmiana stanu prawnego nie wpłynęła jednak na zmianę charakteru sankcji. Uznanie ojcostwa przez mężczyznę, który nie jest biologicznym ojcem dziecka, jest nadal dotknięte sankcją względną nieważności, tak jak uznanie dziecka przez mężczyznę, którego oświadczenie woli było wadliwe lub wadliwa była zgoda matki dziecka lub przedstawiciela ustawowego mężczyzny dokonującego uznania.

W rozprawie odrzucono pogląd, zgodnie z którym brak wystąpienia wymaganych przez k.r.o. elementów uznania, z wyłączeniem braku więzi biologicznej między dzieckiem a uznającym je mężczyzną, powoduje sytuację, która jest określana jako uznanie nieistniejące. Wskazano, że nie można odnaleźć jakiegokolwiek przepisu k.r.o., w którym uznanie ojcostwa dokonane w sposób sprzeczny z bezwzględnie obowiązującymi przepisami ustawy określone byłoby jako nieistniejące. Należy więc założyć, że jeżeli ustawodawca planowałby uznać akt uznania ojcostwa dokonane w sposób sprzeczny z bezwzględnie obowiązującymi przepisami ustawy jako

¹⁵ Europejska konwencja o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego (Dz.U. z 1999 r. Nr 79, poz. 888).

nieistniejący, to taką normę umieścili w przepisach w sposób jednoznaczny, tak jak to uczynił w przypadku ustalenia nieistnienia małżeństwa.

Akceptacja w rozprawie koncepcji, zgodnie z którą uznanie ojcostwa jest czynnością prawną, doprowadziła do wniosku, że należy w tym przypadku posiłkować się ogólnymi konstrukcjami prawa cywilnego. W przypadku uchybienia koniecznym przesłankom uznania najbardziej odpowiedni jest art. 58 § 1 k.c. i sankcja bezwzględnej nieważności w odniesieniu do czynności prawnych sprzecznych z ustawą lub mających na celu obejście ustawy¹⁶. Wyjątkowo uznanie może być uznane za czynność prawną nieistniejącą, ale tylko gdy było następstwem przymusu fizycznego, nie było na tyle zrozumiałe, aby chociaż w drodze wykładni można było ustalić jego sens lub zostało złożone nie na poważnie, np. przez aktora na scenie teatralnej.

W rozprawie ponadto wskazano, że zachodzą wystarczające podstawy normatywne do stwierdzenia, że już *de lege lata* nie bez znaczenia dla pełnej skuteczności uznania ojcostwa pozostają wady oświadczenia woli. Przedstawiciele nauki prawa opowiadający się za wyłączeniem wpływu wad oświadczenia woli na ważność uznania ojcostwa nie przywiązują odpowiedniej wagi do art. 65¹ k.c., który stanowi, że przepisy o oświadczeniach woli stosuje się odpowiednio do innych oświadczeń. Nawet gdyby przyjąć koncepcję o uznaniu ojcostwa jako oświadczeniu wiedzy, to zgodnie z powołanym przepisem wady oświadczenia woli mogłyby mieć wpływ na ważność uznania ojcostwa.

W szczególności uwzględniać należy wpływ braku świadomości lub swobody na ważność uznania ojcostwa. Prawo rodzinne, choć uregulowane w odrębnym kodeksie, stanowi nieodłączną część prawa cywilnego. Daje to podstawę do stosowania w odniesieniu do prawa rodzinnego przepisów części ogólnej kodeksu cywilnego o wadach oświadczenia woli. Pogląd ten został wzmocniony wraz z wprowadzeniem art. 65¹ k.c. Natomiast możliwość powoływania się na wadę oświadczenia woli polegającą na tym, że mężczyzna był przekonany, że uznał ojcostwo swojego dziecka, a potem okazało się, że dziecko biologicznie od niego nie pochodzi, należy wykluczyć.

¹⁶ J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 224-225.

Kształtujący charakter powództwa o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa i konstytutywny charakter uwzględniającego je wyroku

W rozprawie odrzucono pogląd o ustalającym charakterze powództwa o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa i deklaratywnym charakterze uwzględniającego je wyroku. Przedstawiono stanowisko, zgodnie z którym powództwo o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa ma charakter kształtujący, a ustalający je wyrok charakter konstytutywny.

Za przyjęciem, że powództwo o ustalenie ojcostwa zmierza do ukształtowania stosunku prawnego, przemawia argument, że wszelkie uprawnienia i obowiązki, które są związane z ojcostwem, powstają w wyniku wydania przez sąd wyroku ustalającego ojcostwo. W konsekwencji zasadne jest stanowisko, że powództwo o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa, podobnie do powództw w sprawach o ustalenie i zaprzeczenie pochodzenia dziecka, jest środkiem zmierzającym do ukształtowania stosunku prawnego, a prawomocny wyrok ustalający bezskuteczność uznania ojcostwa ma charakter konstytutywny, jest skuteczny *erga omnes* i wywiera skutki z mocą wsteczną, tj. od momentu uznania.

Pomocniczy wpływ na określenie charakteru prawnego powództwa o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa, tak jak powództw w sprawach o ustalenie i zaprzeczenie pochodzenia dziecka, mają regulacje przyjęte w art. 8 § 1 i 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego¹⁷. Zgodnie z tym przepisem, sąd karny rozstrzyga samodzielnie zagadnienia faktyczne i prawne. Nie jest związany przy tym rozstrzygnięciem innego sądu lub organu. Sąd karny wiąże jednak prawomocne rozstrzygnięcia sądu cywilnego kształtujące prawo lub stosunek prawny. Gdyby zatem przyjąć, że wymienione powyżej powództwa mają charakter ustalający, prowadziłyby to do wniosku, że wyroki sądów cywilnych uwzględniające takie powództwa nie byłyby wiążące w postępowaniu karnym¹⁸.

¹⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2020 r. poz. 30, ze zm.).

¹⁸ K. Pietrzykowski, *Kilka uwag o charakterze prawnym powództw w sprawach o ustalenie i zaprzeczenie pochodzenia dziecka oraz ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa*, Białostockie Studia Prawnicze 2017, t. 22, nr 3, s. 17.

VI. Wnioski

Przeprowadzona w ramach rozprawy doktorskiej analiza potwierdziła istotne znaczenie zagadnienia uznania ojcostwa. Omówiona problematyka odgrywa bowiem ważną rolę w systemie prawa rodzinnego. Od tego, jaka koncepcja charakteru uznania ojcostwa zostanie przyjęta, zależy, czy do oświadczenia o uznaniu będzie się stosować przepisy k.c., zwłaszcza te dotyczące wad oświadczenia woli i sankcji wadliwych czynności prawnych.

W rozprawie wskazano, że obowiązujące przepisy dotyczące uznania ojcostwa zostały znowelizowane nad wyrost. Niepotrzebne było uchylene instytucji uznania dziecka i zastąpienie jej instytucją uznania ojcostwa oraz nowelizowanie wszystkich przepisów w tym zakresie. W uzasadnieniach projektów nowelizacji k.r.o. z 2008 r. podnoszono, że celem nowelizacji k.r.o. z 2008 r. było oparcie prawnego stosunku rodzicielskiego na związku o charakterze biologicznym. Uznanie ojcostwa zinterpretowano więc jako przyznanie przez mężczyznę przed wskazanym organem państwowym faktu, że dane dziecko od niego pochodzi i tym samym stwierdzono, że jest ono oświadczeniem wiedzy. Polskie prawo było co do zasady zgodne z rozwiązaniami zawartymi w Europejskiej konwencji o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego. Sprzeczność między polskim prawem a Konwencją polegała na tym, że art. 4 Konwencji przewidywał możliwość unieważnienia uznania, pod warunkiem stwierdzenia, że mężczyzna, który uznał dziecko, nie był jego biologicznym ojcem. Natomiast d. art. 80 k.r.o. nie zawierał takiej możliwości i ograniczał się jedynie do przesłanek w postaci wad oświadczenia woli. Należy podkreślić, że mimo, iż art. 4 Konwencji kładzie nacisk na brak więzi biologicznej i pomija przesłankę unieważnienia uznania z powodu wad oświadczenia woli, nie oznacza to, że przesłankę tę automatycznie wyklucza. Kwestię tę pozostawia do rozstrzygnięcia państwowym w ich prawie wewnętrznym. Dlatego też w rozprawie wskazano, że wystarczająca byłaby zmiana d. art. 80 k.r.o., np. przez przywrócenie rozwiązania, które obowiązywało w k.r.

z 1950 r.¹⁹ Zgodnie z art. 46 k.r. unieważnienie uznania z powodu wad oświadczenia woli mogło nastąpić, gdy mężczyzna, który uznał dziecko, nie był jego ojcem.

Analiza formalnodoogmatyczna wykazała, że choć nowelizacja k.r.o. z 2008 r. zmieniła wszystkie dotychczasowe przepisy dotyczące uznania dziecka i unieważnienia uznania dziecka oraz zastąpiła je przepisami o uznaniu ojcostwa i ustaleniu bezskuteczności uznania ojcostwa, nie doprowadziła do zastąpienia czynności prawnej uznania dziecka uznaniem ojcostwa rozumianym jako przyznanie faktu. Ujmowanie instytucji uznania ojcostwa jako przyznania przez mężczyznę swojego ojcostwa bez woli wywołania określonego skutku prawnego oznaczałoby, że instytucja ta byłaby całkowicie oderwana od aparatury pojęciowej prawa cywilnego. Mogłoby to prowadzić do wniosku, że oświadczenie złożone przez mężczyznę, który znajduje się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli albo został zmuszony do uznania ojcostwa groźbą bezprawną i poważną, będzie ważne²⁰.

Wbrew założeniom nowelizacji k.r.o. z 2008 r. coraz częściej podkreśla się, że od tzw. „prawdy biologicznej” ważniejsze jest dobro dziecka, które pociąga za sobą konieczność zapewnienia stabilności w stosunkach rodzinnych. Nie wyklucza się, aby w pewnych okolicznościach nad prymatem rodziny naturalnej i więzi biologicznej przeważała ochrona takich wartości jak bliskość czy stabilność relacji rodzinnych. W orzecznictwie ETPC wskazuje się na podstawowe znaczenie dobra dziecka w ramach życia filiacyjnego. W Polsce tendencja ta uwidacznia się w przypadku procedury medycznie wspomaganey prokreacji z zastosowaniem komórek rozrodczych od anonimowego dawcy czy dawstwa zarodka, w której, gdy dochodzi do uznania ojcostwa, nie ma nigdy zgodności z tzw. „prawdą biologiczną”.

Analiza historycznoporównawcza pozwoliła na wysunięcie wniosku, że pomimo zmian ustawowych wcześniejsze orzecznictwo i poglądy doktryny dotyczące rozumienia uznania jako czynności prawnej, a oświadczeń koniecznych do uznania jako oświadczeń woli, zachowały aktualność. Pomimo zmiany normatywnego kształtu uznania ojcostwa i argumentów powołanych w uzasadnieniu do nowelizacji k.r.o.

¹⁹ W. Stojanowska, *Europejska konwencja o statusie prawnym dziecka pozamająńskiego a stan prawny obowiązujący w Polsce*, w: *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze. Prawo rodzinne*, t. 1, red. M. Safjan, Warszawa 1994, s. 101.

²⁰ K. Pietrzykowski, w: *Komentarz...*, s. 695-696.

z 2008 r., za takim rozumieniem uznania ojcostwa przemawia analiza całokształtu regulacji ustawowej. Uznanie ojcostwa powoduje bowiem powstanie pokrewieństwa między dzieckiem a mężczyzną, od którego uznawane dziecko pochodzi²¹.

Analiza prawnoporównawcza wykazała, że uznanie ojcostwa stanowi, zarówno w polskim systemie prawa, jak i w analizowanych systemach prawa obcego, podstawowy sposób ustalenia więzi filiacyjnej dziecka z danym mężczyzną w przypadku związków niemażeńskich. Przeważa pogląd traktujący uznanie ojcostwa jako czynność prawną. Podkreśla się znaczenie woli domniemanego rodzica. Czynność prawna jest skuteczna w sytuacji, gdy jest wyrazem woli ustanowienia pewnego stosunku prawnego. W przypadku uznania ojcostwa jest nią wola ustanowienia ojcostwa dziecka.

Każdy z omówionych systemów prawnych dopuszcza również możliwość stosowania procedury medycznie wspomaganą prokreacji. W przypadku gdy procedurze poddaje się para małżeńska, dziecko urodzone w wyniku tej procedury uważane jest, tak jak w prawie polskim, za dziecko pochodzące z małżeństwa. Natomiast gdy procedurze poddaje się para niemańska, pojawia się konieczność uznania dziecka. Jeżeli dziecko urodzi się w wyniku procedury medycznie wspomaganą prokreacji z wykorzystaniem komórek rozrodczych anonimowego dawcy za zgodą kobiety i mężczyzny, ani kobieta, ani mężczyzna nie mogą podważyć ojcostwa tego mężczyzny.

W konkluzji rozważań przedstawiono propozycje zmiany regulacji odnoszących się do uznania ojcostwa. Pod rozagę ustawodawcy pozostawiono decyzję, czy nie należałoby tak zmienić przepisów art. 73 § 1 k.r.o., aby stworzyć jeden rodzaj uznania. Krytycy uznania ojcostwa na podstawie art. 75¹ k.r.o., wprowadzonego do polskiego porządku prawnego wskutek wejścia w życie ustawy o u.l.n., twierdzą, że jest nietrafione i stanowi odrębną instytucję w stosunku do uznania ojcostwa na podstawie art. 73 k.r.o. Prościej byłoby więc, gdyby możliwe było stosowanie art. 73 k.r.o. odpowiednio do uznania prekonceptualnego. Zmieniony art. 73 § 1 k.r.o. mógłby brzmieć następująco: „Uznanie ojcostwa następuje, gdy mężczyzna oświadczy przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego, że chce uznać ojcostwo dziecka, a matka dziecka

²¹ J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne*, s. 216-217.

wyrazi na to zgodę jednocześnie albo w ciągu trzech miesięcy od dnia oświadczenia mężczyzny”. Tak sformułowany przepis mógłby być stosowany odpowiednio w przypadku procedury medycznie wspomaganej prokreacji. Aby móc przeprowadzić zabieg należałoby, w ślad za regulacjami zawartymi w prawie hiszpańskim, wymagać uzyskania pisemnej, uprzedniej i wyraźnej zgody mężczyzny. Taka zgoda mogłaby być wykorzystana, gdyby mężczyzna nie chciał uznać ojcostwa dziecka urodzonego wskutek medycznie wspomaganej prokreacji, na którą wcześniej się zgodził.

Zgodnie z hiszpańskimi przepisami, ojcostwo dziecka urodzonego wskutek zastosowania procedury medycznie wspomaganej prokreacji u pary pozostającej w nieformalnym związku, niezależnie od tego, czy komórki rozrodcze pochodzą od mężczyzny, czy też od anonimowego dawcy, zostaje ustalone w ten sam sposób co ojcostwo dziecka poczętego w nieformalnym związku w sposób naturalny. W celu przeprowadzenia zabiegu wymaga się, aby mężczyzna złożył formalną, uprzednią i wyraźną zgodę. Rodzicielstwo zostaje ustalone na podstawie rejestracji w rejestrze cywilnym, a mężczyzna musi uznać swoje ojcostwo. Jeśli odmówi uznania, jego uprzednia zgoda będzie mogła być wykorzystana jako podstawa ustalenia pokrewieństwa, w drodze decyzji bądź prawomocnego wyroku.

W rozprawie zaproponowano też taką zmianę przepisów, aby nie zachodziły żadne wątpliwości, że uznanie prekonceptualne może nastąpić przed sądem opiekuńczym, tak jak w przypadku uznania zwykłego. W świetle obowiązujących przepisów organem właściwym do przyjęcia oświadczeń o uznaniu na podstawie art. 75¹ k.r.o. jest kierownik USC. Wyłączenie możliwości złożenia oświadczeń przed sądem opiekuńczym wydaje się być w tym przypadku nieuzasadnione. Sąd opiekuńczy byłby w tym przypadku najbardziej właściwy, nie tylko ze względu na kompetencje sędziów, ale również dlatego, iż gwarantuje prawidłowe wypełnienie obowiązku informacyjnego z art. 73 § 1 k.r.o.²² Ustawodawca nie przewidział ponadto trybu odwoławczego od odmowy kierownika USC. W takim przypadku zwykłe uznanie ojcostwa może nastąpić wyłącznie przed sądem opiekuńczym (art. 581 § 2 k.p.c.). Choć brak jest jednoznacznego oparcia w treści przepisów, art. 64 p.a.s.c. powinien znaleźć zastosowanie również w przypadku odmowy przyjęcia oświadczeń koniecznych do

²² M. Domański, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2017, s. 1058.

uznania prekonceptualnego²³. Umożliwiłoby to dokonanie uznania ojcostwa pomimo odmowy przyjęcia oświadczeń koniecznych do uznania ojcostwa przez kierownika USC.

De lege ferenda zaproponowano również zmianę art. 81¹ k.r.o., zgodnie z którym ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa, gdy uznanie ojcostwa nastąpiło na podstawie art. 75¹ k.r.o., jest dopuszczalne wyłącznie w przypadku, gdy dziecko nie urodziło się wskutek tej procedury. Przepis ten nie oznacza nic innego jak niedopuszczalność ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa dziecka urodzonego wskutek procedury medycznie wspomaganey prokreacji i w taki sposób powinien być sformułowany. Nowe brzmienie art. 81¹ k.r.o. mogłoby być następujące: „Ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa dziecka, które urodziło się wskutek procedury medycznie wspomaganey prokreacji, jest niedopuszczalne”. Gdy dojdzie do urodzenia się dziecka w terminie dwóch lat od złożenia oświadczenia przez mężczyznę na podstawie art. 75¹ k.r.o., lecz okoliczności bądź poczęcia bądź zastosowania procedury medycznie wspomaganey prokreacji będą wykraczały poza zakres tego przepisu, będzie ono powodowało ustalenie ojcostwa tego mężczyzny. Dopuszczalne będzie jednak wytoczenie powództwa o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa.

Pod rozagę ustawodawcy pozostawiono także decyzję, czy nie należałoby umożliwić dokonania uznania w testamencie, którą przewidują hiszpańskie i włoskie przepisy. W obowiązującym stanie prawnym uznanie ojcostwa może zostać zaprotokołowane przez notariusza, gdy życiu mężczyzny lub matki dziecka grozi bezpośrednie niebezpieczeństwo. Może jednak dojść do sytuacji, w której np. życie mężczyzny nie będzie zagrożone, lecz ulegnie on śmiertelnemu wypadkowi i nie zdąży uznać swojego ojcostwa. Uznanie dokonane w testamencie umożliwiłoby uznanie ojcostwa po jego śmierci, bez konieczności posiłkowania się sądowym ustaleniem ojcostwa.

W prawie polskim nie ma ograniczeń co do uznawania ojcostwa dziecka w zakresie pokrewieństwa lub powinowactwa z jego matką. Natomiast włoskie i hiszpańskie przepisy przewidują ograniczenia w zakresie uznawania dziecka zrodzonego z krewnych w linii prostej lub w linii bocznej drugiego stopnia lub powinowatych

²³ *Ibidem*, s. 1059.

w linii prostej. We Włoszech może ono nastąpić po uzyskaniu zgody sądu, który zawsze bierze pod uwagę interes dziecka oraz konieczność zapobieżenia uprzedzeniom wobec niego. W Hiszpanii, gdy rodzice osoby małoletniej są rodzeństwem lub krewnymi w linii prostej, rodzicielstwo może zostać ustalone w stosunku do jednego z nich, zazwyczaj matki dziecka. Natomiast ustalenie rodzicielstwa drugiego rodzica, będzie wymagało uprzedniej zgody sądu, w terminie dogodnym dla osoby, której uznanie dotyczy (art. 125 k.c.h.).

W rozprawie wskazano, że ani przepisy prawne, ani zasady współżycia społecznego nie stoją w sprzeczności z uznaniem w linii prostej albo w drugim stopniu linii bocznej. Dziecko, które pochodzi ze związku kazirodczego, nie powinno być pozbawiane możliwości korzystania z uprawnień wynikających z uznania ojcostwa²⁴. Z tego względu przyjęto, że takich rozwiązań nie należy wprowadzać do polskiego porządku prawnego.

²⁴ A. Sylwestrzak, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, Warszawa 2013, s. 602; E. Holewińska-Lapińska, *Uznanie dziecka według kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1979, s. 64.